

офіційного опонента на дисертацію Шкабури Ярослава Івановича
«Франція в соціально-політичній та дипломатичній діяльності
Х. Раковського (1891–1927 рр.)», подану на здобуття вченого ступеня
кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія

Це дослідження присвячено цікавій і далеко не однозначній проблемі – політичній ролі Х. Г. Раковського в дипломатичному просторі СРСР, його баченню і практиці реалізації центральних завдань радянсько-французьких відносин 1924/1927 рр., нарешті, аналізу масштабів впливу культурного континууму французької інтелектуальної та політичної еліти кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. на особисту долю і політичне кредо самого Раковського.

Біографії Х. Г. (К) Раковського присвячена значна кількість спеціальних історичних досліджень (як наукових статей, так і тісно пов'язаних з даною темою монографій). Географія їх величезна, зокрема, вони виходили в Україні, Росії, Румунії, Молдові, Франції, Америці тощо. З іншого боку, сама по собі тема радянсько-французьких відносин так само була об'єктом численних досліджень. Тут доречно згадати роботи Ю.В. Борисова («СССР и Франция. 60-т лет дипломатических отношений»); дослідження Т.П. Миронової, присвячені науковим і культурним зв'язкам СРСР і Франції в 20-і роки ХХ ст., багатотомну монографію «Системная история международных отношений», опубліковану в Москві в 2009 р., роботи британського історика Зари Штайнер, зокрема, «Європейська міжнародна історія (The Lightsthat Failed: European International History) 1919–1933», що вийшла в Оксфорді в 2005 р. та інші. Тим не менш, слід підкреслити, що досліджень, які б дозволяли комплексно вивчити роль саме Х. Г. (К) Раковського у встановленні радянсько-французьких відносин до цих пір не існує і саме цей, досить серйозний, пробіл у вітчизняній історіографії може заповнити дисертаційне дослідження Я. І. Шкабури. Також ця робота повинна викликати інтерес у фахівців (істориків, політологів, дипломатів), які акцентують увагу на необхідності послідовної корекції зовнішнього сприйняття

політичного простору сучасної України. Дисертаційна робота написана як наукове дослідження, в той же час, авторський аналіз був проведений в контексті персоніфікації образу Раковського, який в цьому випадку постає як комплексний персонаж дипломатичного, історичного і психологічного зрізів політичного простору радянсько-французьких відносин періоду 1924/25 – 1927 рр. Таким чином, дисертаційне дослідження Я.І. Шкабури безумовно актуально і містить об'єктивну наукову новизну.

Дисертанту вдалося вперше, в рамках однієї наукової роботи, вирішити наступні питання: 1) визначити значення соціокультурного впливу французького менталітету, політичних і моральних орієнтирів французької політичної еліти на діяльність Х. Г. (К.) Раковського, спочатку як студента, потім як широко відомого соціал-демократа і, нарешті, радянського дипломата та політичного діяча; 2) вперше проаналізувати етапи трансформації образу Х. Г. (К.) Раковського у французькій пресі; 3) комплексно систематизувати та проаналізувати публіцистику Х. Г. (К.) Раковського, опубліковану у Франції і тому недостатньо відому вітчизняним фахівцям; 4) вперше автору вдалося звернути увагу на особливості позиції Х. Г. (К.) Раковського по відношенню до Франції та французького політикуму не тільки в якості радянського дипломата, але і голови УСРР; 5) розглянути рівень особистої та адміністративної самостійності повпреда в умовах послідовної централізації державної системи в СРСР. Далі, автору дисертаційного дослідження так само: 6) вдалося доповнити дані щодо характеру економічної і соціокультурної стратегії Х. Г. (К.) Раковського в Парижі; 7) розширити уявлення про характер зовнішньої політики Радянського Союзу в перші роки його появи на міжнародній дипломатичній арені.

Актуальність і новизна дисертаційного дослідження Я. І. Шкабури визначили характер об'єкта і власне предмет цього дослідження. Об'єктом стали етапи політичної історії Франції з 1891 по 1927 рр. ; предметом – місце Франції в суспільно-політичній і дипломатичній діяльності Х. Г. (К.) Раковського.

У свою чергу, це логічно відповідає головній меті роботи – визначити характер впливу і місце політичного і культурного образу Франції в політичній і дипломатичній діяльності Х. Г. (К) Раковського, а також, в цьому ж контексті, систематизувати специфіку радянсько-французьких відносин в області політики, економіки та культури. Відповідно до зазначеної мети були визначені і завдання. А саме: проаналізувати наявні джерела та літературу; вивчити суспільно-політичну діяльність Х. Г. (К) Раковського у Франції протягом 1891–1927 рр.; виявити і проаналізувати публіцистичні роботи Х. Г. (К) Раковського, опубліковані у Франції, окресливши їхні політичні пріоритети і спрямованість; охарактеризувати діяльність Х. Г. (К) Раковського як радянського надзвичайного і повноважного посла в Парижі; вказати характер і значення його впливу на специфіку радянсько-французьких відносин в цілому; прослідкувати умови завершення дипломатичної кар'єри Х. Г. (К) Раковського і співвіднести ці події з кінцем його суспільно-політичної кар'єри, а в подальшому і життя.

Повністю обґрунтованими є хронологічні межі дисертаційного дослідження, обумовлені конкретними подіями в політичному житті Х. Г. (К) Раковського (перше, документально зафіксоване, відвідування Франції з політичними цілями і його відсторонення від посади з подальшим поверненням в СРСР).

Так само цілком логічними видаються і географічні межі роботи, позначені кордонами семи сучасних держав: Болгарії, Румунії, Швейцарії, Німеччини, Російської імперії, України (період УНР і УСРР, відповідно), Великої Британії.

Дисертаційне дослідження побудоване на основі продуманої і аргументованої структури, частини якої логічно співвідносяться між собою. Структура роботи включає в себе вступ, 4 розділи, висновок, список джерел та літератури (572 позиції). Загальний обсяг роботи становить 244 сторінки, з яких основний текст нараховує 182 сторінки.

У вступі окреслено об'єкт і предмет дослідження, вказані його мета і завдання; детально обґрунтована актуальність, наукова новизна, географічні та хронологічні межі роботи, підкреслюється її практичне значення.

Як уже було відзначено вище, дисертаційне дослідження складається з чотирьох розділів.

Так, зокрема, перший розділ роботи є традиційно присвяченим історіографічному аналізу, класифікації джерел і викладу методології дослідження. У представленому до захисту дослідженні історіографія структурується за хронологічно-географічним принципом. Зокрема, автор аналізує роботи вітчизняних і зарубіжних (болгарських, російських, європейських та американських) дослідників з позицій наукової актуальності політичного образу Х. Г. (К) Раковського. Так, в радянській історіографії раннього періоду, Я. І. Шкабура відзначає інтерес до образу Раковського як функціонера і представника радянської політичної еліти; в болгарській історичній літературі він фіксує певний крен в бік вивчення соціал-демократичної інтернаціоналістської практики Раковського і, нарешті, в західній історіографії вказує на спроби комплексної авторської персоніфікації цього ж образу (втім, як здається, все ж з більшою орієнтацією на вивчення радянського періоду політичної діяльності Раковського).

Далі, особливий інтерес становить аналіз історичних джерел, значну кількість яких автор вперше вводить в науковий обіг і використовує в якості фундаменту для даного дисертаційного дослідження. Слід підкреслити, що географія архівних досліджень Я. І. Шкабури досить широка, вона відображає специфіку роботи дисертанта в архівах Франції (архів МВС, дипломатичний архів, фонд А. де Монзі), Росії (ДАРФ, РДАСПІ, Архів зовнішньої політики РФ, РДАЕ), Болгарії (ЦДА на РБ) і України (Центральний державний архів вищих органів влади). Крім того, дисертант активно використовує матеріали преси, авторську публіцистику і мемуарну літературу.

В якості методологічної основи роботи дисертантом обраний теоретичний інструментарій історичної антропології, методи якої використовуються автором

в сукупності з методикою власне історичного дослідження, що відображено у використанні структурно-системної, порівняльної та аналітичної (контент-аналіз, дискурс-аналіз) методики.

Одне з найважливіших місць в дисертаційній роботі Я. І. Шкабури займає другий розділ його дослідження: «Французький Чинник у формуванні особистості та світогляду Х. Раковського (1891–1924 рр.)». В ньому автор детально аналізує еволюцію дипломатичної практики Раковського, яку він розглядає протягом усього раннього періоду політичного життя болгарського соціал-демократа (Цюрих, Париж, Петербург, Констанца, Софія та ін.). Як позитивний момент слід відзначити, що автор, на відміну від традиційного для болгарської та української історіографії образу, розглядає перші контакти Х. Г. (К) Раковського з представниками міжнародної соціал-демократії не тільки як етапи його особистого життєвого шляху, але і як ступінь його майбутньої політичної кар'єри. У цьому сенсі дисертант вдало звертає увагу на значимість для Раковського знайомства західної соціал-демократичної еліти зі специфікою Східного питання. Ця тема проходить через все політичне життя Раковського. Вона зустрічає його живу підтримку починаючи з Лондонського конгресу Другого Інтернаціоналу (1896) і закінчуючи його спільною роботою з Л. Д. Троцьким («Очерки политической Румынии»), виданої в Москві в 1922 р.

Особливу увагу дисертант приділяє поглядам Х. Г. (К) Раковського на міжнародну політику в якості голови РНК України. Таким чином, опосередковано предметом інтересу Я. І. Шкабури стає і ставлення голови Раднаркому України до феномену «українства», української культури та мови. Цілком успішно дискутуючи з Ф. Контом, дисертант зближується в даному питанні з П. Бруе, відкидаючи можливість поглибленого розуміння цієї проблеми інтернаціоналістом Раковським. Втім, як здається, тут скоріше можна говорити про трансформацію позиції Раковського, який з початку не знав і не розумів української специфіки, але потім поступово проймався значенням національних завдань радянської України і навіть став мішенню для подальших звинувачень в політичному конфедералізмі.

У третьому, як здається, центральному за важливістю, розділі дисертаційного дослідження «Х. Раковський – надзвичайний та повноважний посол СРСР у Франції (1925–1927 рр.)» автором акумулюється весь попередній досвід дипломатичної практики Х. Г. (К) Раковського. Дисертант структурує етапи професійної дипломатичної діяльності Раковського в Лондоні і Парижі. Крім того, він підкреслює, що навіть будучи переведеним на дипломатичну роботу, тобто, переживаючи певну політичну опалу, колишній голова українського уряду не зламався, не втратив ні характерного для нього політичного хисту, ні притаманного йому інтелектуального і культурного блиску. В якості першого етапу в даному розділі розглядається неофіційна участь Х. Г. (К) Раковського в процесі підготовки дипломатичного визнання СРСР. Використовуючи матеріали фонду А. де Монзі, автор глибоко розкриває всі нюанси політичної таємниці майбутньої події. При цьому можливе визнання СРСР розглядається автором двояко, з одного боку, з позицій сучасної історії Франції, а з іншого, з позицій особистих переживань і сподівань майбутнього радянського посла в Парижі. Після ряду зустрічей Х. Г. (К) Раковського та А. де Монзі, 28 жовтня 1924 року Франція нарешті визнає СРСР. Однак саме по собі ця подія виявляється не більше ніж точкою відліку для проведення набагато більш складних і далеко не завжди успішних переговорів. Власне, головною метою Раковського на посаді надзвичайного і повноважного посла СРСР у Франції стало врегулювання питань царських боргів і прагнення досягти взаєморозуміння з питань отримання можливих французьких кредитів. Це і стало наступним етапом наукових досліджень Я. І. Шкабури. Чітко і ясно, відсікаючи все зайве, він в третьому розділі свого дисертаційного дослідження зупиняється на головному: аналізі можливих поступок радянської сторони (один із найбільш цікавих аспектів дослідження саме пов'язаний з дискусіями радянської та французької сторін з приводу можливої концесії на розробку нафтових родовищ Баку); на оцінці готовності Москви до хоча б якихось компромісів; нарешті, на усвідомленні ступеня політичної незалежності самого

Х. Г. (К) Раковського (одночасно як радянського дипломата, і як людини, яка була близька до опозиційного кола підписантів 46-і).

Завершальним сегментом комплексного аналізу дипломатичної стратегії Х. Г. (К) Раковського у Франції став четвертий розділ дисертаційного дослідження Я. І. Шкабури «Контакти радянського повпреда в Парижі та «інцидент Раковського»». В цьому розділі автором розглядаються різні варіанти взаємодії представників радянського повпредства з різними течіями першої хвилі еміграції (російської, української, грузинської) в Парижі й у Франції в цілому. Далеко не завжди успішні, ці контакти, як санкціоновані Москвою, так іноді й не санкціоновані, вели до формування чогось на кшталт агентурної мережі, здатної, на думку дисертанта, підтримувати позитивний градус суспільного сприйняття СРСР у Франції. Втім, в реальності, як підкреслює автор роботи, зазначені ініціативи рідко були вдалим, часто зустрічаючи різкий опір в емігрантському середовищі, налаштованому, як писав про цей період поет і літературний критик Ю. К. Терапіано, вкрай негативно по відношенню як до конкретних персоналій, так і до всього більшовицького режиму в цілому. Наприклад, про це свідчила обструкція, влаштована в емігрантському середовищі, запідозреним у співчутті до СРСР, С. Ефросу і М. Цветаєвій; на це ж вказували звинувачення в марксистській орієнтації, які часто висувались М. Бердяєву, про що він прямо писав в «Самопізнанні» тощо.

І все ж, слід підкреслити, що посольство СРСР у Франції стало завдяки Х. Г. (К) Раковському одним із центрів літературно-мистецького життя Парижа. Конференції та концерти, підтримка творчої інтелігенції лівих поглядів, про що (спираючись на архівні матеріали та дані періодики) пише автор цього дослідження, нарешті, стійкий імідж Раковського як політика європейського рівня, все це формувало цілком привабливий образ першого радянського повпреда.

Ситуацію кардинально змінила відома «справа Раковського», яку Я. І. Шкабура, спираючись на матеріали французької преси, називає «інцидент Раковського». Далеко не однозначна, багатоходова ситуація, що обумовила

відкликання радянського посла, вперше комплексно вивчена саме в цьому дисертаційному дослідженні. Зокрема, автор зазначає, по-перше, надмірну свободу дій радянського посла (його тактика балансувала фактично на межі допустимих офіційних повноважень). Далі в роботі підкреслюється, причому фронтально, протягом декількох сюжетів, фактор взаємної неприязні Й. В. Сталіна і Х. Г. (К) Раковського. Нарешті, на серйозну увагу заслуговує економічна лінія обґрунтування конфлікту, пов'язана з високими цінами на нафту на французьких ринках, цінами, підтримуваними британськими фінансистами, які реально побоювалися виведення на ринок більш дешевих радянських вуглеводнів.

Отже, дисертаційне дослідження Я. І. Шкабури написано на серйозному академічному рівні, воно спирається на широке коло джерел і наукової літератури, його висновки повністю відповідають поставленим у вступі завданням.

Тим не менш, не дивлячись на зазначені вище позитивні моменти, слід підкреслити, що в дисертаційному дослідженні все ж таки є положення, які викликають певні зауваження і вимагають додаткової наукової аргументації:

1. Саме до такого дискусійного аспекту дослідження відноситься питання про зміст історичної антропології, частиною якої автор пропонує вважати історичну біографістику. Але, як світоглядна і в набагато меншому ступені інституційна система, історична антропологія прагне до відтворення феномена конкретної людини у всьому його соціокультурному різноманітті. Таким чином, історична антропологія є комплексною методологічною платформою для вивчення історії повсякденності (історії «малих форм»), а не власне суспільно-політичних зв'язків. По суті, її опосередкована функція полягає у формуванні філософської антитези концепції позитивізму або, що точніше, в створенні ідеологічної альтернативи для соціального інструментарію історичного детермінізму. Відповідно, в форматі цього дослідження, було б правильніше говорити про комплексну методологію, де історична антропологія не протистоїть, але доповнює концепцію соціального детермінізму, формуючи в

подальшому методологічну основу для використання принципів історичної біографістики. Тут так само слід підкреслити, що екскурс в історію біографістики (як наукової дисципліни) видається надмірним і лише ускладнює загальне уявлення про методологічну платформу дисертаційного дослідження. Нарешті, не можна не відзначити, що автор, говорячи про фундаментальні принципи наукового пізнання, дещо зміщує акценти, переносючи завдання загальної методології (гносеології) на методіку, тим самим закладаючи в основу дослідження не загальнотеоретичні підходи, а методи, такі як історизм, аналіз, системність тощо. С 51; 52.

2. Далі, певні заперечення викликає другий параграф першого розділу дисертаційного дослідження. Цілком присвячений аналізу джерельної бази роботи, він не передбачає чіткої структуризації всього масиву джерел. Особливо яскраво це проявилось під час аналізу архівних джерел, що не становлять частину тематично виправданих джерельних груп, але описуються механічно за ознакою приналежності і географії зберігання.

3. Так само недостатньо обґрунтованим видається формулювання об'єкта дослідження, запропоноване автором дисертаційної роботи. Так, в інтерпретації дисертанта об'єкт дослідження – це вся історія Франції за період з 1891 по 1927 роки. Однак сама по собі історія Третьої Республіки практично не отримує серйозного висвітлення в дисертаційному дослідженні. Вона цікавить автора лише доти, доки вона пов'язана з політичною діяльністю Х. Г. (К) Раковського. Таким чином, об'єкт дослідження варто було б співвідносити з цілями роботи, а її історичний контекст розглянути більш послідовно і розгорнуто.

4. Розмірковуючи про характер зовнішньополітичної стратегії Х. Г. (К) Раковського як голови українського радянського уряду, дисертант стверджує, що пов'язане з даною проблемою питання про перспективи державного будівництва майбутнього СРСР ставило Раковського в опозицію до еліти більшовицької партії, причому стосувалося це не тільки автономістської концепції Й. В. Сталіна, а й політичної позиції В. І. Леніна. С. 90. В даному випадку слід заперечити, що В. І. Ленін був скоріше прихильником федералізму

(конфедералізм) Х. Г. (К) Раковського, а не унітарного автономізму Й. В. Сталіна. «Биографические хроники» Т. 12, С. 383 дозволяють стверджувати, що Ленін дискутував з цього питання зі Сталіним в Горках протягом 2 г. 40 хв. Причому, в ході цієї бесіди він настільки жорстко виступив проти унітарної платформи майбутнього Союзу, що Сталін був змушений написати Каменеву про необхідність «твердості проти Ілліча», який виявився настільки непохитним в питанні національної стратегії майбутньої держави.

5. Дуже мало місця в роботі приділяється аналізу діяльності Генуезької конференції (С. 90) і зовсім не приділяється Гаазькій конференції (1922). Без сумніву, дані дипломатичні зустрічі заслуговують більш пильної уваги, особливо Гаазька конференція, яка мала серйозне значення для врегулювання питання про царські борги і можливі інвестиції в економіку СРСР. Тема ця мала ключовий характер для політичної діяльності Х. Г. (К) Раковського в Парижі. Вона зачіпала інтереси всіляких організацій із захисту інтересів французької приватної власності в Росії, в першу чергу це стосувалося бакинських нафтових родовищ. Враховуючи те, що інтереси британських нафтових кампаній впливали на позицію групи бізнесменів у Франції можна припустити наявність зв'язку між Генуєю / Гаагою, далі – перерозподілом сировинних ринків і, нарешті, «інцидентом Раковського» який, вочевидь, просував завдання, як сьогодні прийнято казати, імпортозаміщення з боку СРСР.

6. На завершення слід зазначити деякі недоліки в оформленні бібліографії, перш за все в описі архівних документів, далі незначні стилістичні погрішності і технічні помилки.

У той же час, слід підкреслити, що зазначені вище зауваження носять скоріше дискусійний характер і принципово не впливають на результати дисертаційного дослідження Я. І. Шкабури. Його робота є завершеним самостійним дослідженням, вона містить в собі всі необхідні структурні елементи, має безсумнівну актуальність і новизну. По суті, це перше комплексне дослідження, присвячене політичній діяльності Х. Г. (К) Раковського як дипломата і безпосередньо надзвичайного

повноважного представника СРСР у Франції. Робота написана творчо, нестандартно, живою літературною мовою, що особливо помітно на тлі серйозної авторської аналітики і ґрунтовної документальної бази дослідження.

Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні монографій і підручників з історії Франції, можуть стати частиною досліджень з історії дипломатії, можуть бути використані в рамках навчальних курсів з нової та новітньої історії України, СРСР, країн Європи та Америки.

Основні положення дисертації викладено у 10 наукових працях: із яких чотири надруковані в фахових наукових виданнях, дві в зарубіжних наукових виданнях, таких як «Списание на Българската академия на науките» і «Bulgarian Historical Review», одна в інших наукових виданнях, ще три являють собою тези доповідей на наукових конференціях. Основні положення дисертації пройшли апробацію на 4 міжнародних наукових конференціях.

Автореферат ідентично відображує зміст і основні положення рецензованої дисертації.

Таким чином, за рівнем опрацювання наукової проблеми та можливостями подальшого теоретичного й практичного застосування дослідження відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів» Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 656 від 19 серпня 2015 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р. та № 567 від 27 липня 2016 р.), а його автор, Шкабура Ярослав Іванович, заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю: 07.00.02 – всесвітня історія.

Доктор історичних наук,
доцент кафедри історії,
музеєзнавства та пам'яткознавства

Харківської державної академії культури

Підпис: *М. В. Тортіка*
ПІДТВЕРДЖУЮ
Незалежний відділ діловодства та архіву
Людмила І. Шенченко
« _____ » _____ 20__ р.

М. В. Тортіка